

Tomislav Premerl

Stube moderne

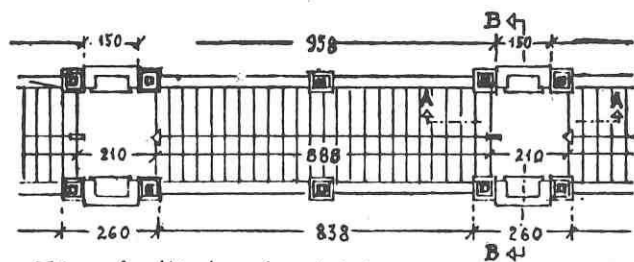
Stube u gradu, uz svoju komunikacijski važnu zadaću, uvijek nose prostorne vrijednosti i značajan su element oblikovanja mikrourbano detalja, a zbog svoje funkcije dio su urbaniteta širega gradskog prostora, integralne slike grada. One uvijek pridonose oblikovnim vrijednostima, pa i onda kada nisu posebno oblikovane, i zato imaju značajnu mogućnost za urbanog graditelja, bilo da su u samom središtu grada, bilo na njegovim rubnim dijelovima, ili da su uklopljene u pejzažne predjele.

Zagrebačka obrežja, koja se protežu do središta grada i pružaju vrijedne urbanoplastičke mogućnosti, imaju posebnu priliku da stubišnim komunikacijama pridonese ukupnoj vrijednosti cijeloga gradskog prostora. Od davnina vertikalne su gradske komunikacije u Zagrebu bile markantan element grada, pa se one kasnije šire i na nove gradske dijelove prema sjeveru. Na početku stoljeća Zagreb je imao u nasljeđu više stubišta koja su se sustavno bila počela planirati i izgrađivati u drugoj polovici 19. stoljeća. Širenjem grada obnavljaju se mnoga stara stubišta, preoblikuju i izgrađuju nova na urbaniziranim prostorima sjevernih obrežja. Poticaj gradnji stubišta bila je naravno funkcionalnost, no mnoge se nove stube oblikuju kao mikrourbani element s hortikulturom i s pažljivo odabranim detaljima. Pristup njihovu ostvarivanju umnogome se razlikovao od pristupa izgradnji stuba u 19. stoljeću. Jedini im je zajednički element funkcija, a pomak u shvaćanju i pristupu zadatku očituje se jasno u njihovu oblikovanju. Gradske stube 19. stoljeća, izgrađivane na mjestima starijih komunikacija, težile su standardizaciji u duhu shvaćanja funkcije 19. stoljeća i izgrađene kulture oblikovanja komunalnih objekata. Upravo težnja standardizaciji osiguravala je određenu vrijednost i onih malih objekata koji su prvenstveno bili funkcionalni i nisu težili monumentalnoj reprezentativnosti. Devetnaesto je stoljeće imalo vlastitu dimenziju uklapanja i reda u gradogradnji nedovoljno danas još analiziranu i naglašavanu. Suprotno tom shvaćanju dvadeseto stoljeće donosi oštriju podvojenost između čisto utilitarnih komunalnih objekata i unikatnog autorskog projekta. Tu razliku možemo zorno pratiti i na zagrebačkim stubištima. Od početka stoljeća do drugoga svjetskog rata gradska se stubišta izvode ili kao isključivo komunikacijski objekti bez oblikovnih pretenzija, ili kao autorska arhitektonska djela unikatnog oblikovanja. Tu više nema shvaćanja o standardiziranom dizajnu koji se može varirati prema potrebi, već nadvladava svijest o uvijek posebnom oblikovanju. To je vrijeme kad se o stubištima misli kao o objektima punopravnim i jednokovrijednim sa svakim arhitektonskim stvaralaštvom, kad i komunalna funkcija postaje vrijedan arhitektonski objekt. Nije ovdje mjesto da vrednujemo stavove svijesti devetnaestog i drukčijeg dvadesetog stoljeća, ali je mjesto da to primijetimo.

Prvi i najveći mikrourbani zahvat bila je 1911/12. regulacija Strossmayerova šetališta s velikim stubištima, koju je planirao i dijelom izveo Hugo Ehrlich.¹ Ova i danas vrlo frekventna komunikacija spaja Trg Republike i Gornji grad južnom padinom Griča (danas Zakmardijeve stube). Početak je komunikacije u uskom prolazu na početku Radićeve ulice, slijedi veliko stubi-

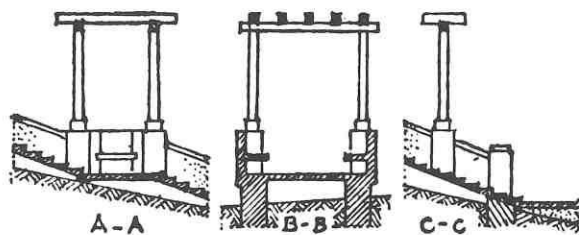
1

Ž. Domljan, Arhitekt Ehrlich. DPUH, Zagreb 1979, str. 58-63, nacrti u HAZ.

Tlocrt dijela d /vidi tlocrtnu skicu/

1:400

Presjeci pergolā

1:100

Tlocrtna skica cijeloga stubišta /šest krakova, šest podesta s pergolama i pet rampnih stuba/

1:500

Detalj profila stuba

1:20

šte, te šetnica u blagom usponu do platoa šetališta kod uspinjače. Dio stubišta odvaja se na jugoistočni ugao platoa i formira vidikovac, a masivnim je parapetnim zidom ogradena južna strana šetališta do Dverca. Masivni potporni zidovi kao da asocijaju gričke bedeme i pomno su obrađeni u kuliru i ozelenjeni, a cijeli je sklop stubišta i šetališta osvijetljen posebno oblikovanim kandelabrima sa svjetiljkama. Ovo vrlo uspješno rješenje komunikacije u središtu grada izvedeno je samo kao dio mnogo šire zamisli. Još 1908. Ehrlich šalje na natječaj skicu uređenja južne padine Griča, ali je projekt izradio 1910. Bio je to veliki projektantski zahvat u koji je bio uključen i prilaz Gornjem gradu iz Tomičeve ulice kao monumentalno stubište, nova stanica uspinjače, vidikovac na gornjem platou, dio današnjeg stubišta prema Radićevoj ulici, te šetnica južnim dijelom platoa. Projekt u cijelosti nije izveden, pa su stare stube uz uspinjaču u Tomičevoj ulici ostale do danas.

U tom Ehrlichovom projektu izražena su već nastojanja novog vremena. I nije taj projekt toliko monumentalan svojim oblicima koliko u težnji za vlastitošću, za iskazom novog vremena i težnji kompleksnom rješavanju velikih urbanih prostora, ali s naglašenom individualnošću autora. Čini se da je ovdje i funkcija potisnuta snažnim doživljajnim efektima. Izvedeni istočni dio stuba i Strossmayerova šetališta vrednujemo danas kao uspješnu oblikovnu i utilitarnu intervenciju u najstarijem tkivu grada. Te su stube postale čak i jedna od neizostavnih slika grada.

Hugo Ehrlich izveo je još jedno monumentalno stubište (Schlosserove stube) koje iz Šoštarićeve ulice omogućuje najbližu komunikaciju sa Šalatom. Stubište je izvedeno tik uz Ehrlichovu bankovnu zgradu (Slavenska banka, Vlaška 53, 1921–1923), vjerojatno 1923. Pomno je oblikovano i sa šest velikih krakova uspinje se u blagom luku. Između krakova na podestima izvedene su po dvije klupe, a nad svakim je podestom pergola od armira-

nobetonских greda, koja stoji na stupovima.²

I ovdje je Ehrlich okupiran oblikovanjem kao samosvojnim djelom koje je u pojedinim elementima na granici formalizma (klupe na podestima, pergole).

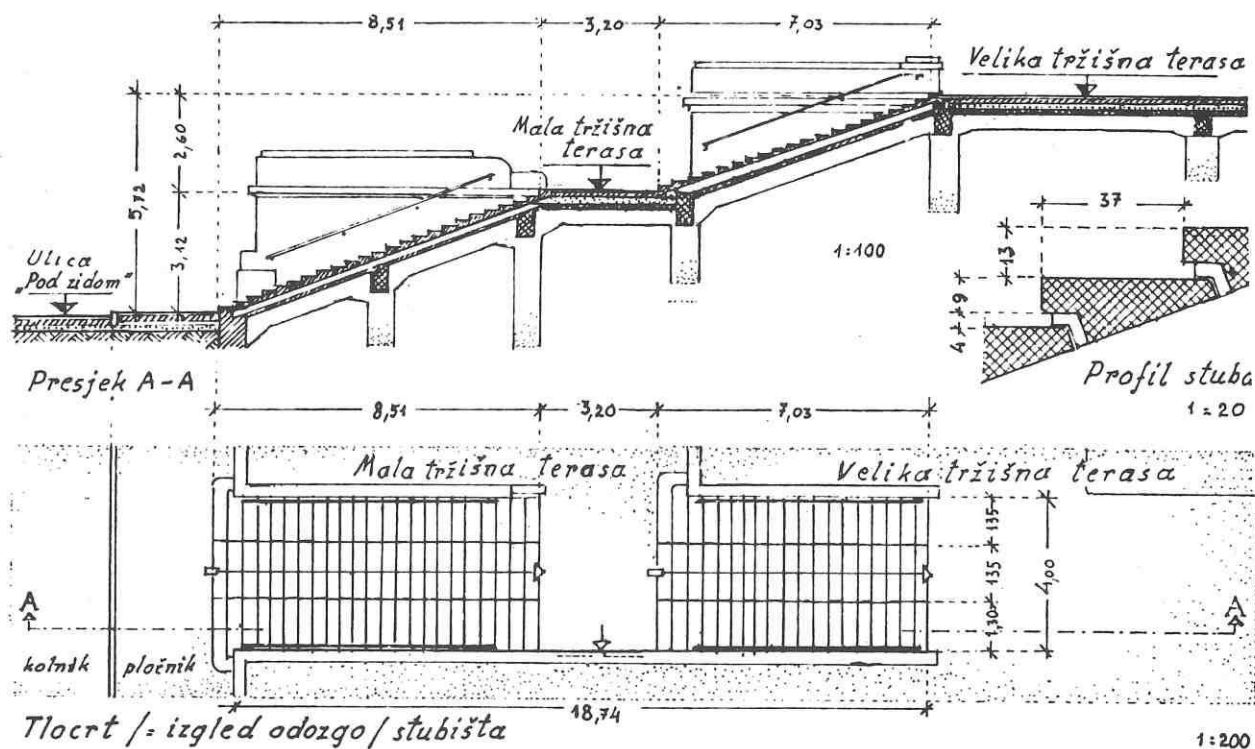
Izgradnjom nove velike zagrebačke tržnice (1928–1930) Vjekoslav Bastl izveo je kao sastavni dio građevnog sklopa i široka stubišta iz ulice Pod zidom na srednji i gornji plato tržnice.³ Iako su ta stubišta sastavni dio cijelog objekta, ona su zbog svoje frekventnosti, a i po urbanističkoj postavi, zapravo javne gradske stube. Kao sastavni dio jednog objekta nose i sve njegove oblikovne vrijednosti.

Izgradnjom te tržnice postavilo se i pitanje novih stuba uz crkvu sv. Marije na Dolcu, koje su spajale Dolac i Tkalčičevu ulicu. I ta je komunikacija već postojala, ali regulacijom Dolca, te izgradnjom nove kuće u Tkalčičevoj ulici, pitanje novog oblikovanja stuba postaje aktualno. Ivan Zemljak 1931. radi projekt stubišta u tri varijante. Stube su projektirane i izvedene pod nadzorom Gradskog građevnog ureda, a u sklopu nove situacije na Dolcu i nove regulacije Tkalčičeve ulice 1932.⁴ To je kraće stubište između crkve i nove velike zgrade, koje ima isključivo zadaću komunikacije. Stube su od armiranog betona po svojoj širini prolaza, od platoa crkve do zida velikog bloka nove zgrade, pa

2
Đ. Peulić, Konstruktivni elementi zgrada II. Tehnička knjiga, Zagreb 1975, str. 409 (autorov arhitektonski snimak).

3
Ista knjiga, str. 410 (autorov arhitektonski snimak).

4
Arhivska dokumentacija i nacrti u Historijskom arhivu Zagreb, GPZ, GO III/5, sign. 352, kutija 144.

na njima nema posebnog oblikovanja. Spominjemo ih upravo kao primjer utilitarnog rješenja koje i nije u urbanom smislu moglo donijeti oblikovnu vrijednost. Njihova je vrijednost, dakle, tek urbanistička i funkcionalna, jer nastavljaju logičan tok stare komunikacije i ničim ne narušavaju nove odnose sklopa cjelovite situacije Dolca.

U razdoblju između dva rata, u doba snažnog idejnog i praktičnog ostvarivanja moderne arhitekture, u Zagrebu je izvedeno nekoliko novih gradskih stubišta, uglavnom u dijelovima nove individualne izgradnje. Međuratna je arhitektura zalazila u mnoge pore svakodnevnja i rado se »bavila sitnim detaljima« urbane opreme, pa i komunalnim problemima. Koliko su arhitekti bili okupirani integralnim shvaćanjem novog prostora, osobito funkcioniranjem grada, vidimo u naoko perifernoj djelatnosti, brizi za uređenje grada do najsitnijih detalja.⁵ Gradski građevni ured projektirao je urbanu opremu, telefonske govornice, razne natpise, reklamne stupove, javne zahode, stubišta, stupove rasvjete, klupe u parkovima itd. Oblikovanjem tih mikrourbanih objekata bavili su se arhitekti s najvećom ozbiljnošću, kao važnim prostornim zadacima. Duh modernog oblikovanja uočljiv je na mnoštvu takvih objekata u gradu. Svi ti detalji oblikovali su novu sliku grada osmišljavajući njegove prostore novim vizuelnim vrijednostima. Moderna je, dakle, ušla u pore urbanog života i postala pravi oblikovatelj vremena.

5 F. Kritovac, O komunalno-prostornom uređenju i opremanju Zagreba. Arhitektura XXX, 1976, 156–157, str. 100.

Javna stubišta postala su primamljiv arhitektonski zadatak i rješavala su se po svim principima moderne arhitekture, u kojoj su oblik i funkcija ravnopravni stvaraoci novog duha vremena. Urbanističke lokacije i nove regulacije gradskih predjela također su dijelom osnovane na potrebama i duhu novog vremena, pa tada izgrađena stubišta vrednujemo danas kao značajan arhitektonski doseg međuratnog razdoblja.⁶

U sklopu Gradskog građevnog ureda Antun Ulrich izveo je stubište iz Dežmanovog prolaza na Rokov perivoj, te stubište u Dvorničičevoj ulici, 1936. Aleksandrove stube na Rokov perivoj veći su građevinski zahvat uklopljen u prirodnu zelenu padinu, slijedeći njezinu konfiguraciju. Takvim pristupom stubište je dobilo posebnu oblikovnu vrijednost, jer svojim blagim zavojem, te lomom i mijenjanjem smjera u jednom dijelu pridonosi doživljajnosti. Cijelo je stubište jedinstveno oblikovano u pejzažu, pa s ogradom, rukohvatom i osvjetljenjem, stupovima i svjetiljkama, ogradnim i potpornim zidovima čini integralno djelo moderne umjetnosti. Pomno oblikovanje toga stubišta prerasta funkciju i nužne estetske zahtjeve i postaje izvanredno autorsko djelo nove arhitekture koje u sebi uključuje najširi raspon arhitektonskog mišljenja o modernom prostoru i njegovim odnosima unutar sebe i u pejzažu, slobodno i bez unaprijed zadanih granica između arhitekture i okolice, između funkcije i oblika, potrebe i doživljaja. Površina stuba, ograda i stupova obrađena

6 T. Premerl, Hrvatska moderna arhitektura između dva rata. Arhitektura XXX, 1976, 156–157, str. 12.

je u ispranom grubom kuliru, a rasvjetna tijela i stupovi skulpturalno su jedinstvo u cjelovitom doživljaju.

Stube u Dvorničičevoj ulici (Dvorničičeve stube) spajaju donji s gornjim dijelom iste ulice koja slijepo završava okretištem. Smještene su u ravnom potezu na blagoj padini između vrtova vila. U trasu stubišta uključen je s obje strane prostor koji je hortikulturno riješen kao dio jedinstvenog projekta. Stubište s niskim parapetom također je obrađeno u kuliru, a željezni kandelabri sa svjetilkama jedinstveni su dio vrhunskog oblikovanja. U to oblikovanje uključeni su čak susjedni plotovi privatnih kuća, što ukazuje na brigu arhitekta da svoju zamisao izvede u potpunosti i ništa ne prepusti slučaju, to jest, mogućnosti drukčijeg oblikovanja plotova susjednih parcela, koje bi svakako remetilo ovaj skladan arhitektonski i pejzažni objekt.

Aleksandrove i Dvorničičeve stube izvanredni su primjeri svijesti i rezultata, pristupa i mogućnosti ostvarivanja modernih na-

zora o oblikovanju prostora kao javnog dobra, pa tako i dosega društvene svijesti o gradogradnji. U takvom oblikovanju, naravno, osobito je izraženo autorstvo kao individualni nosilac kolektivnih shvaćanja oblikovanja manjih gradskih prostora, koji svaki zasebno sudjeluje u stvaranju prepoznatljive slike gradskog identiteta.

U sjevernijem predjelu individualne stambene izgradnje, u blizini Gupčeve zvijezde, Ivan Zemljak 1934. projektira i izvodi nove Becičeve stube između Mlinarske i Jurjevske ulice.⁷ Trasa stuba probija se između privatnih parcela kao javna gradska komunikacija do okretišta Mallinove ulice i dalje do Jurjevske. Urbanistički ta je komunikacija postala tridesetih godina vrlo važna zbog velike izgradnje u tom dijelu grada i formiranja novog

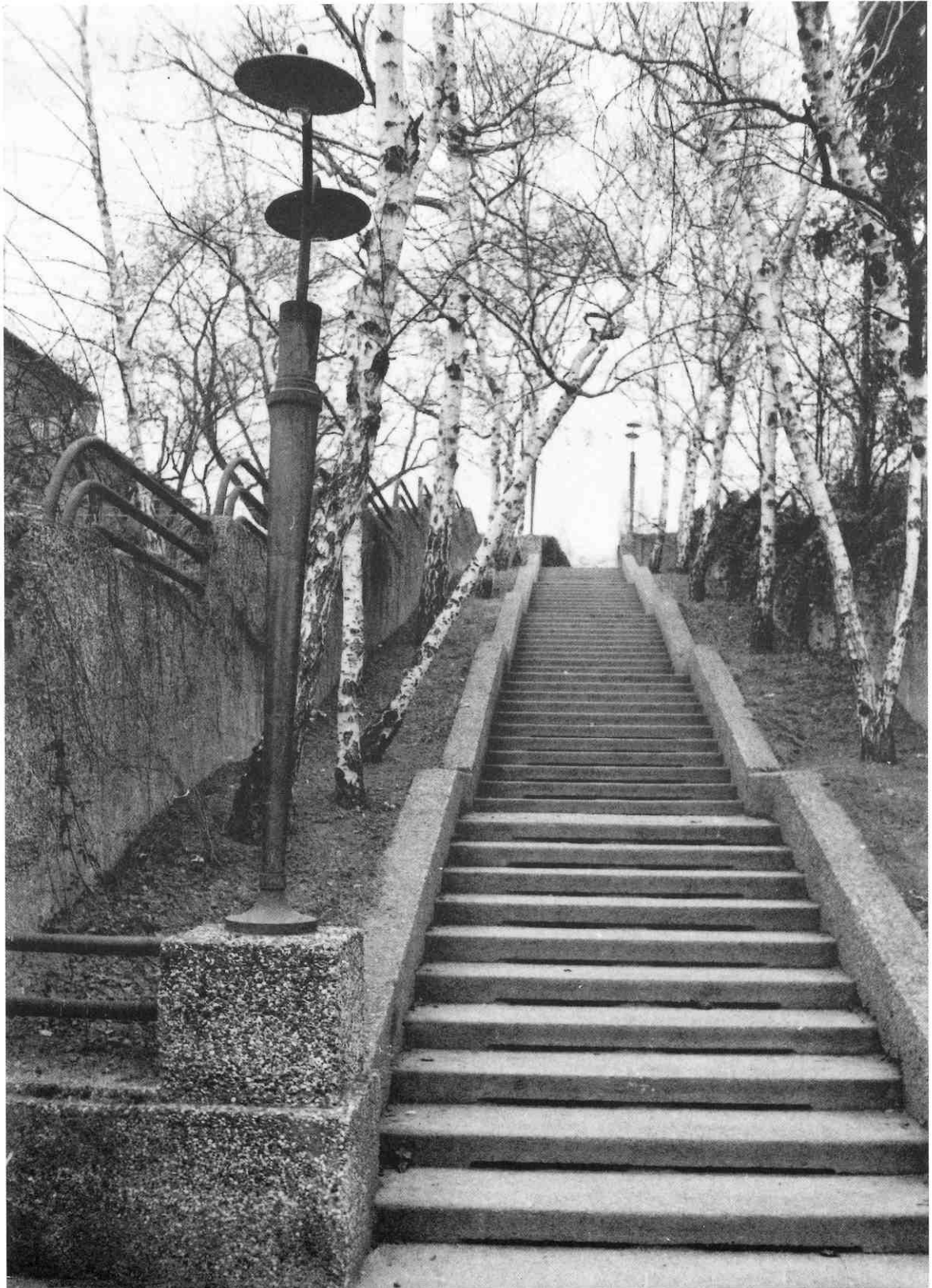
7

Arhitektonska dokumentacija i nacrti u Historijskom arhivu Zagreb, GPZ, GO III/5, sign. 352, kutija 144.

maloga gradskog središta na Zvijezdi. Iako su te stube relativno skromnije zamišljene, one vrlo jasno pokazuju vrijedan pristup autora zadatku i njegovu želju da osmisli okolicu. To ovdje nije bilo moguće izvesti zbog uskog prostora između parcela, no Zemljak ipak oblikuje skladno i jednostavno stubište, naravno integralno, to jest, sa svom njegovom opremom, ogradama i rasvjetom. Mali lom trase razbija moguću monotonost preduge ravne linije, a posebno uređenje okoliša nije bilo potrebno zbog smještaja stuba između vrtova. Zemljak odabire vrlo jednostavnu suvremenu konstrukciju. Pojedinačne stube i pojedinačni monolitni podesti djeluju lagano, gotovo montažno, obrubljeni

su parapetnim zidom s objiju strana, jednostavnije oblikovanom željeznom ogradom i kandelabrima za rasvjetu. Ovdje nije bilo mjesta monumentalnosti, no moderna arhitektura bila je sposobna riješiti sve zadatke na sebi svojstven način, u duhu vlastitih težnji i proklamacija o demokratičnosti umjetnosti, slijedeći funkcionalnost, konstrukciju i istinu materijala, te brižno pazeći na oblikovni rezultat koji je u sebi morao sadržavati sva ta načela i bez prikriivanja pokazivati duh novog vremena. Uza sve to i na tome »malom komunalnom objektu« jasno je uočljivo autorstvo arhitekta kao nosioca misli i graditelja novih fizičkih i duhovnih odnosa.

Konstruktivno identične stube projektirao je Zemljak na Glogovcu,⁸ spoju Medveščaka i Ulice Nike Grškovića. Te stube nisu na žalost izvedene po tom projektu.

Vrijedno je spomenuti i oblikovanje jednog stubišta koje nije isključivo javno, ali zbog svoje postave poprima i šire značenje od internog pristupa jednoj zgradi. To je prilazno stubište zgradi Higijenskog zavoda (zgrada Narodnog zdravlja) Jurja Denzlera i Mladena Kauzlarića iz 1927. ponad Gupčeve zvijezde. Pristup stubištu u parku na početku Mirogojske ceste oblikovan je kao reprezentativna komunikacija do dvije velike slobodno stojeće zgrade na brdu. Dva se kraka račvaju s oblikovanog podnožja i uspinju vrlo strmim terenom u dijagonalnoj liniji, svaki krak u suprotnom smjeru, oblikujući »V« tlocrt. Dijagonalnim položajem prema padini terena nagib je stubišta blaži. Reprezentativnost stubišta od armiranog betona obrađenog kulirom u njego-

8
Isto.

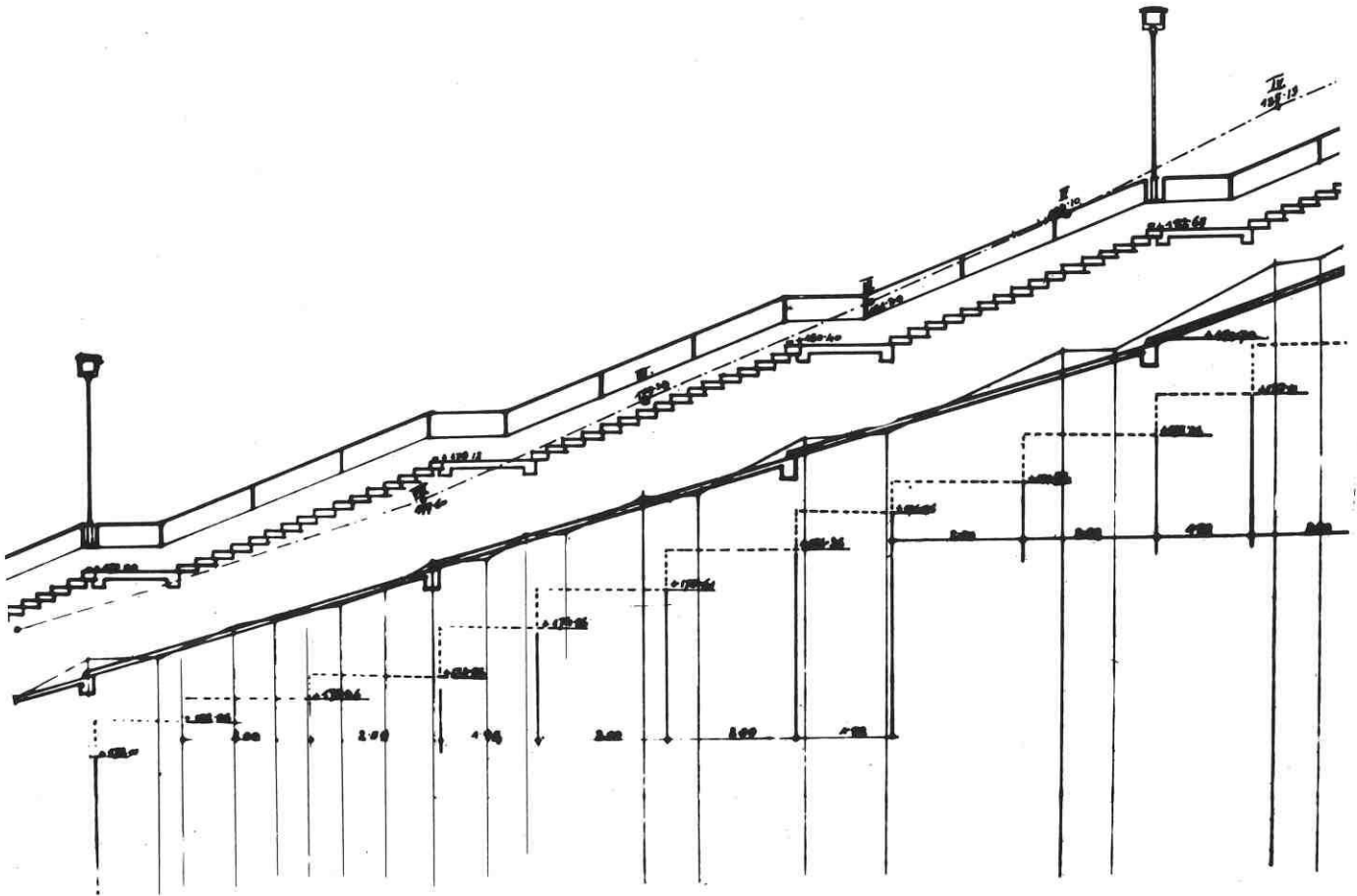
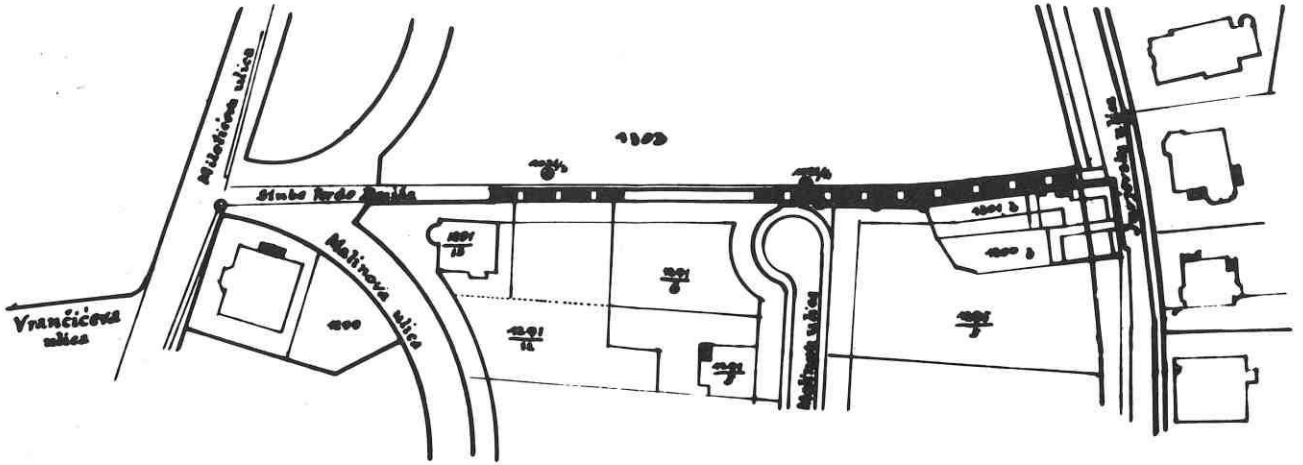
voj je jednostavnosti, pa s okolnim parkom i zgradom kao urbanističkim akcentom čini vrijednu oblikovu cjelinu. Stubište i park dijelom imaju javni karakter. Spominjemo ga ovdje kao primjer shvaćanja vremena u kojem arhitektura želi biti graditelj javnog urbanog prostora i onda kada ima potpuno određenu namjenu. Park i stubište uvijek su morali biti i dio grada.

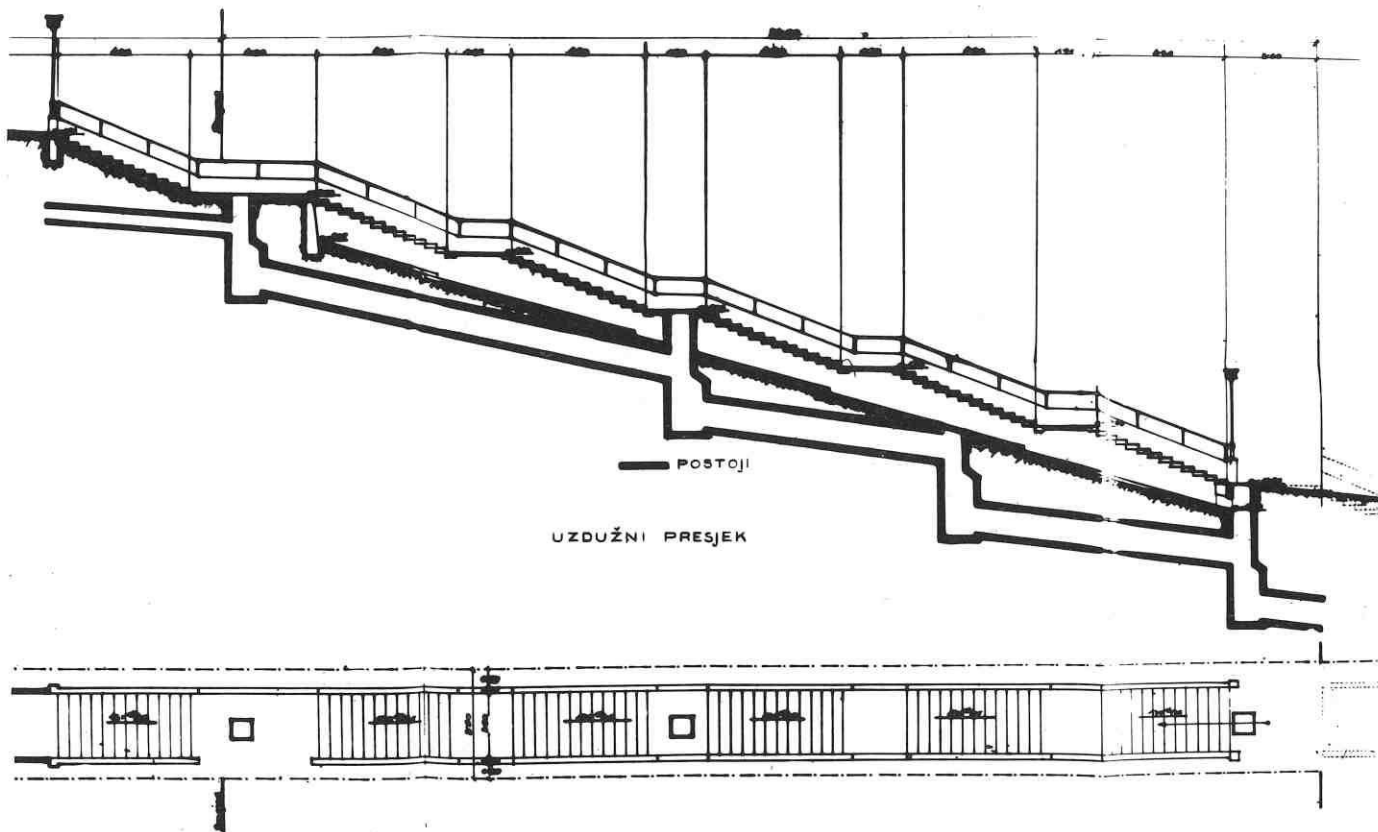
U vrijeme borbe za modernu arhitekturu i kasnije u doba njezine suverene prevlasti stube uz svoju primarnu funkciju žele biti što značajniji oblikovni element grada, žele se cjelovito pokazivati kao složeno funkcionalno, konstruktivno i oblikovno ostvarenje sraslo s okolicom, kao dio urbanog sustava funkcioniranja grada. Upravo to i jesu nove vrijednosti modernih nastojanja. Moderna je arhitektura uvijek i htjela naglasiti da njezin cilj nije isključivo oblik, već cjelokupan složeni proces građenja oblika, od pristupa, razrade koncepcije, do iskaza čiji je rezultat oblik. Pomak u svijesti o prostoru kao graditelju mnogih odnosa u okolini i društvu vidljiv je i na tim manjim funkcionalnim zadaci-

Ivan Zemljak, Becićeve stube, 1934, situacija (nacrt u HAZ)

Ivan Zemljak, Becićeve stube, 1934, presjek (nacrt u HAZ)

32

ma, koji uza sve to ipak žele biti završeni rezultat, samosvojno prepoznatljivo djelo. Svijest o novom prostoru u sklopu urbanog funkcioniranja nije, dakle, mimoišla ni te »drugorazredne građevine«, pa na njima uočujemo, a i na zagrebačkim stubama, vehemntnu težnju za vlastitošću, samosvojnošću djela, težnju za odnosima u širokoj okolici, za prepoznavanjem autora.

Zagreb je između dva rata bio rasadište moderne arhitekture, jer je osim niza objekata moderna arhitektura tu ostvarila i značajan dio svoga širokog društvenog poslanja. Gradila je u zatečenom prostoru velik dio svoga proklamiranog novog urbaniteta, nove urbane odnose koji su mijenjali sliku grada u sustavnom slijedu, uglavnom bez nasilnog deklasiranja zatečenih vrijednosti. I zagrebačke stube pridonosile su takvu građenju, pa ih i promatramo kao značajan i interesantan dio moderne arhitekture koji je u svim aspektima ispunio svoju složenu zadaću. Mnoge stube nose posebne prostorne vrijednosti, pa je danas već akutna društvena zaštita tih izvanrednih »spomenika kulture«. Nije ih teško s tog stanovišta braniti, ali je na žalost, kao i uvijek, vrlo teško djelovati na društvenu svijest o njihovoj vri-

jednosti i potrebi praktične zaštite. Kao element izvanrednog urbanističkog prostora i vrijednog oblikovnog pokazivanja, one su značajan i vrijedan doprinos ukupnoj vrijednosti hrvatske moderne međuratne arhitekture, jer su u nju unosile mnoge nove vrijednosti primjerene svojim posebnim mogućnostima.

Današnja nebriga za zagrebačke stube dio je općeg odnosa vremena i društva, nedostatka osjećaja za profinjen urbani detalj, ali i dio destrukcije svijesti o prostoru i njegovu značenju. Praktična zaštita samo je nužan zakonski akt, no njegova je moć nedjelotvorna bez opće društvene svijesti o vrijednosti nasljeđa kao ključnog dijela vlastita stvaralačkog identiteta. Opasnosti kojima su izložena djela prošlosti danas su tako velike i podmukle, da ih je teško otvoreno nabrojiti, a ono što dobivamo u zamjenu većinom je upitne ili nikakve vrijednosti.

Zagrebačkim stubama potrebna je prije svega nova ozbiljna urbanistička i prostorna valorizacija, a potom pažljiva i stručna obnova, da bismo ih sačuvali kao višestruku vrijednost zajedničkog stvaralačkog čina.